

บทที่ 7

บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ผลการวิจัยสามารถสรุปตามวัตถุประสงค์แต่ละข้อได้ ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

จากผลวิจัยพบว่า รูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีการพัฒนามาจากเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่ คน-กลุ่ม และ กลุ่ม-กลุ่ม โดยองค์ประกอบหลักของเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ คน ความรู้ และ ทรัพยากร ศักยภาพของเครือข่ายขึ้นอยู่กับว่า ผู้นำสามารถเชื่อมความรู้อันเก่าและใหม่ที่เกี่ยวข้องกับป่าในการรวมพลังคนในชุมชนให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่า ซึ่งมีกระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกสำคัญในการสร้างกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จนเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

กระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายมีการนำเอาความเชื่อทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ของท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความตระหนักต่อปัญหา และการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบทางการและแบบไม่เป็นทางการเพื่อถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน

ปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับศรัทธา และมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน การประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวพบทั้งในเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีองค์กรชุมชนต่างกัน 2 ประเภท คือ องค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรม และ องค์กรชุมชนเชิงวัตถุประสงค์ แต่ในเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีองค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรม การสร้างเครือข่าย

การเรียนรู้จะเน้นที่ตัวผู้นำที่ได้รับความศรัทธา ทำให้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมและเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ส่วนเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีองค์กรชุมชนเชิงวัตถุประสงค์ การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เน้นที่กิจกรรมการเรียนรู้มากกว่าตัวบุคคล โดยมีองค์กรภายนอกเป็นผู้จัดกิจกรรมตามความต้องการของชุมชน ในระยะแรกขององค์กรภายนอกจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาขององค์กรชุมชน จนกระทั่งเกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

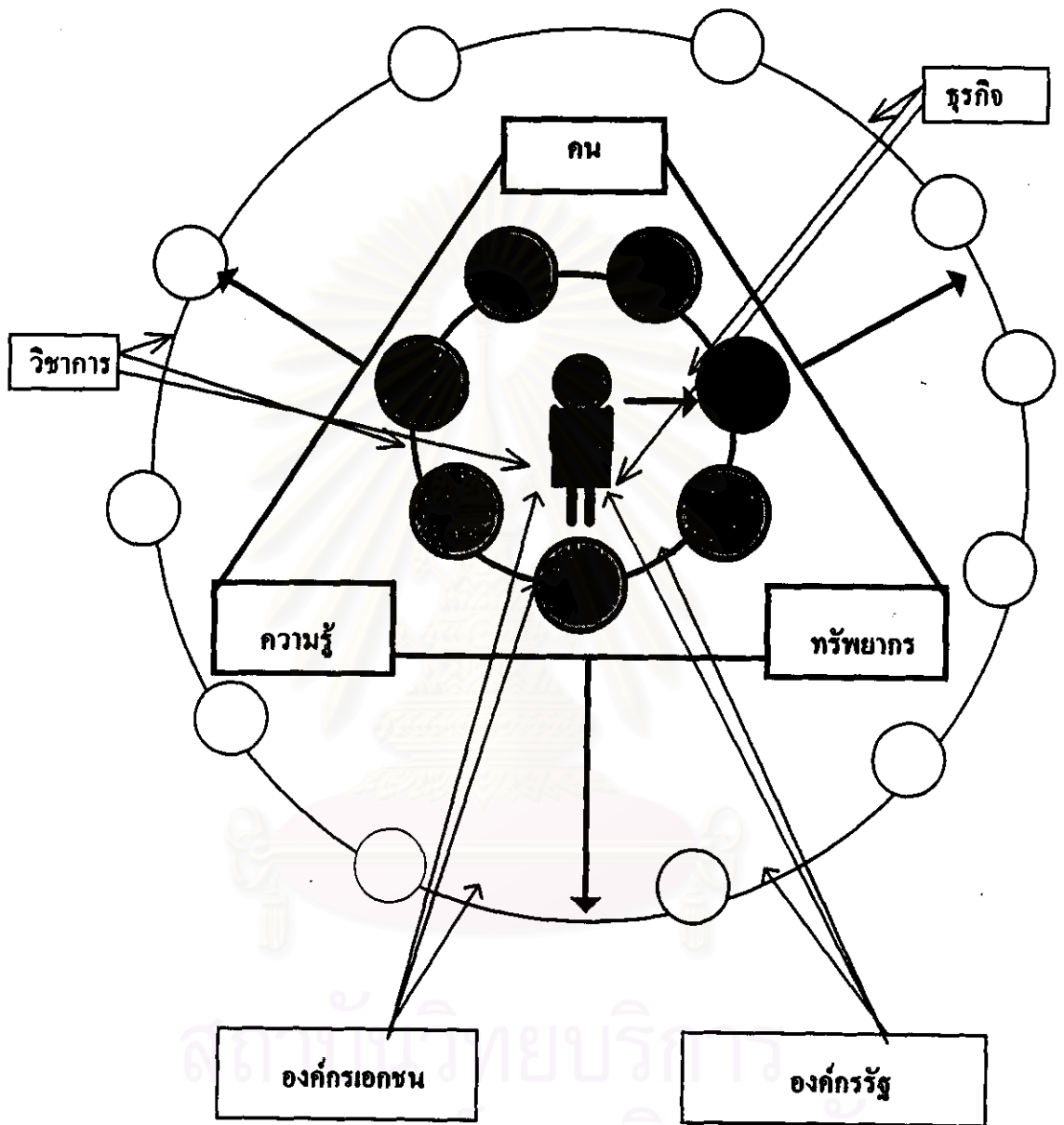
วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

จากการวิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จาก 4 กรณีศึกษา รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่นำเสนอ มีการพัฒนาจากเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่ คน-กลุ่ม และ กลุ่ม-กลุ่ม โดยกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ มีดังนี้

1. การก่อตัวเริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นผู้นำภายในหรือภายนอกชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนให้แก้ปัญหของชุมชน
2. การขยายและการเชื่อมประสานเน้นการสร้างการรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนามาจากฐานความรู้เดิมและสร้างองค์ความรู้ใหม่โดยเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมและวิชาการสมัยใหม่
3. การดำรงอยู่เน้นให้สมาชิกของเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหาตลอดจนมีการขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรม โดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย

ซึ่งสามารถอธิบายรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ได้ด้วยภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ แสดงรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อภิปรายผลการวิจัย

จากข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัย มีประเด็นที่จะนำมาอภิปรายผลดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายการเรียนรู้ในฐานะเป็นรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาการศึกษาสำหรับคนที่อยู่ในชุมชน (Out- of-School population)
2. รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับการพัฒนาการเรียนรู้
3. ระบบการศึกษาไทยกับแนวทางการส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้

1. เครือข่ายการเรียนรู้ในฐานะเป็นรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาการศึกษาสำหรับคนที่อยู่ในชุมชน (Out-of-School population)

จากข้อค้นพบเกี่ยวกับกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นในชุมชนภาคเหนือตอนบน ซึ่งให้เห็นว่า ชุมชนมีการจัดการศึกษาขึ้นเองโดยอาศัยการผสมผสานระหว่างความรู้ทั้งสองประเภทที่แตกต่างกันตามลักษณะองค์กรชุมชน 2 ประเภท คือ องค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรม กับ องค์กรชุมชนเชิงวัตถุประสงค์

ข้อค้นพบชี้ให้เห็นว่า การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในพื้นที่ที่มีองค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรมนั้น ผู้นำสร้างเครือข่ายเรียนรู้จากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำเอาวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาผสมผสานผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จนได้ข้อสรุปของความรู้ที่สามารถแก้ไขปัญหของชุมชนได้อย่างเหมาะสม ได้แก่ กรณีเครือข่ายเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่านกับองค์ความรู้เรื่องป่า เรื่องปลา หรือกรณีเครือข่ายเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำแม่ว่างกับองค์ความรู้เรื่องป่า เรื่องวัฒนธรรมปกากะญอ ในขณะที่การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในพื้นที่ที่มีองค์กรชุมชนเชิงวัตถุประสงค์นั้น องค์กรพัฒนาเอกชนจะเน้นที่การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น การอบรม การดูงาน การจัดทำโครงการ เป็นต้น และมีการเสริมศักยภาพผู้นำใหม่เพื่อเป็นวิทยากรชุมชนและทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ดังกล่าวในชุมชนและเผยแพร่ออกสู่สาธารณชน

แต่อย่างไรก็ตาม เครือข่ายการเรียนรู้ที่องค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรมและเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีองค์กรเชิงวัตถุประสงค์ มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ เช่น การรื้อฟื้นความเชื่อของชนเผ่า การรื้อฟื้นเรื่องผีขุนน้ำ รวมไปถึงการรื้อฟื้นคุณค่าทางพุทธศาสนา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อนำมาแก้ไขปัญหเรื่องป่าไม้ของชุมชนแทบทั้งสิ้น

ดังนั้น การตั้งสมมุติปัญหาท้องถิ่นจึงเป็นภารกิจสำคัญในการสร้างฐานหรือคลังความรู้ของชุมชน เพื่อให้การปรับใช้วัฒนธรรมให้มีศักยภาพสูงสุดในงานพัฒนา

กระบวนการตั้งสมมุติปัญหาท้องถิ่นที่มีศักยภาพสูงสุดที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน คือ การตั้งสมมุติปัญหามานักคุณ ในฐานะผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน เช่น พ่อหลวงจอนิ โอโคธา พระครูพิทักษ์นันทคุณ หรือกลุ่มผู้รู้บ้านป่าออด กลุ่มผู้รู้ของคอกแม่สะตอง เป็นต้น ซึ่งบุคคลหรือกลุ่มผู้รู้เหล่านี้ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดมิปัญหาท้องถิ่นสู่คนในชุมชน โดยผ่านกลไกการขัดเกลาทางสังคมในรูปของกิจกรรมชุมชนต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ผนวกกับกลไกสากล เช่น การดูงาน การฝึกอบรม การจัดทำโครงการ เป็นต้น

ดังนั้น เนื้อหาหลักสูตรของชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เป็นหลักสูตรเพื่อชีวิต มีวิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน การได้รับการยอมรับจากชุมชนจึงเป็นเหมือนเกณฑ์ในการประเมินคุณภาพของบุคคลนั้นๆ หากได้รับการยอมรับจากชุมชนย่อมเท่ากับได้ผ่านหลักสูตรของชุมชนอย่างแท้จริง

เมื่อนำเอาการศึกษาในรูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้มาวิเคราะห์ให้เชื่อมโยงกับแนวทางการจัดการศึกษาในปัจจุบัน ทำให้เห็นว่าระบบการจัดการศึกษาในรูปเครือข่ายการเรียนรู้สามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน การจัดการศึกษาในลักษณะนี้แตกต่างจากการจัดการศึกษาที่จัดไปจากส่วนกลาง เพราะเป็นการจัดการศึกษาที่เกิดจากปัญหาจริงโดยสถานการณ์จริงเป็นตัวกำหนดหลักสูตรให้กับคนในชุมชน ด้วยการอาศัยทรัพยากรความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นฐานในการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งได้จากการประสานความรู้ท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ และนำมาสร้างรูปแบบการแก้ปัญหาโดยได้ทดลองใช้รูปแบบการแก้ปัญหาในสถานการณ์จริง มีการปรับปรุงแก้ไข โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน จนได้ข้อสรุปของความรู้ในแต่ละสถานการณ์ และเมื่อเงื่อนไขเปลี่ยนแปลงไปความรู้เหล่านั้นก็ได้ออกทดสอบอีกครั้ง หากสามารถแก้ปัญหาได้ต่อเนื่อง ความรู้และประสบการณ์ชุดนี้ก็จะได้รับการถ่ายทอดต่อไป หากสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปมาก ความรู้ชุดเดิมไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนก็จะปรับเปลี่ยน ประยุกต์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในขณะนั้น ความรู้แต่ละชุดจะถูกสั่งสม ปรับปรน อยู่ตลอดเวลา

กระบวนการดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาอยู่ตลอดเวลา ทำให้ผู้เรียนมีลักษณะของความใฝ่รู้ใฝ่เรียนอยู่ตลอดเวลา มีการรับรู้และประเมินสถานการณ์ต่าง ๆ รอบตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป้าหมายของการรักษาความสมดุลของชุมชนไว้ การศึกษาดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการศึกษาด้วยตนเองจากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของบุคคลทั้งที่มีอยู่เอง และที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้นเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้หรือเป็นลักษณะบริการของการเรียนรู้ ดังที่ปรากฏในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น เครือข่ายการเรียนรู้สมควรได้รับการจัดให้เป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาสำหรับคนในชุมชน (Out-of-School population)

2. รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับการพัฒนาการเรียนรู้

จากการวิจัยได้นำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยเสนอให้เห็นถึงพัฒนาการของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จ มีพัฒนาการจากเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่ คน-กลุ่ม และ กลุ่ม-กลุ่ม ซึ่งมีกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ดังนี้

1. การก่อตัวเริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากภายในหรือภายนอกชุมชนและได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ ให้เป็นผู้นำในการแก้ปัญหาของชุมชน
2. การขยายและการเชื่อมประสานเน้นการสร้างการรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนามาจากฐานความรู้เดิมและสร้างองค์ความรู้ใหม่โดยเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมและวิทยาการสมัยใหม่
3. การดำรงอยู่เน้นให้สมาชิกของเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหาตลอดจนมีการขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรม โดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย

ในกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว กระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบในเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ข้อค้นพบชี้ให้เห็นถึงการนำเอาความเชื่อทางค่านิยมวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความตระหนักต่อปัญหา และการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สมาชิก

เรียนรู้ร่วมกัน โดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบทางการและแบบไม่เป็นทางการเพื่อถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน

กระบวนการดังกล่าวข้างต้นได้มีการกระทำอย่างต่อเนื่องจนมีแนวโน้มเกิดสถาบันการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน ดังเช่น กรณีศึกษาทั้ง 4 กรณีมีแนวโน้มว่าจะกลายเป็นสถาบันการเรียนรู้ในชุมชนได้ในอนาคต

กรณีเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอรัญเมืองน่าน กิจกรรมการเรียนรู้ได้พัฒนาจากรูปแบบของคน-คน คู่คน-กลุ่ม และกลุ่ม-กลุ่ม อย่างต่อเนื่อง และในปัจจุบันกิจกรรมการเรียนรู้ได้ขยายจากเรื่องป่า ไปสู่เรื่องปลา และเรื่องเกษตรผสมผสาน

ในปัจจุบันภายในกลุ่มอรัญเมืองน่านมิได้มีการถ่ายทอดความรู้แต่เฉพาะเรื่องป่า ปลา และเกษตรผสมผสาน แต่กลับเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนทั้งความรู้ ประสบการณ์ เงินทุนและทรัพยากรในทุกกิจกรรมที่เป็นความต้องการของชุมชน และในส่วนของผู้ร่วมเรียนรู้ มิได้จำกัดเพศและวัย กลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นมีทั้งกลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี และกลุ่มบุคคลภายนอกชุมชน

เช่นเดียวกัน กรณีเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำแม่วาง กิจกรรมการเรียนรู้ได้พัฒนาจากรูปแบบคน-คน ไปสู่คน-กลุ่ม และกลุ่ม-กลุ่ม อย่างต่อเนื่อง แต่กิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มนี้ โดยการนำของพ่อหลวงจอนิ โฮโคเฮา มิได้พัฒนาจากฐานของกิจกรรม หากแต่เป็นการปลูกสำนึกความเป็นป่าเกาะภูเขาขึ้นมา เป็นฐานรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นกับสังคมชนกลุ่มน้อย กลไกสำคัญของผู้นำ คือ การจัดทำหลักสูตรปกากะญอ เพื่อถ่ายทอดสู่เด็กและเยาวชน เป็นการพัฒนาการเรียนรู้โดยตรงด้วยการสร้างสถาบันการเรียนรู้ใหม่ขึ้นในชุมชน เพื่อเป้าหมายสำคัญ คือ รักษาความเป็นปกากะญอไว้

ส่วนในอีก 2 กรณี ได้แก่ เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง และ เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอด กิจกรรมการเรียนรู้ได้พัฒนาจากระดับหมู่บ้านไปสู่ระดับหลายหมู่บ้าน ภายใต้วัตถุประสงค์ร่วมกัน ดังนั้นกิจกรรมการเรียนรู้จึงเป็นการขยายพื้นที่เครือข่ายการเรียนรู้ภายใต้กิจกรรมหลัก ได้แก่ การเกษตรยั่งยืนบนที่สูงกับเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง และการปลูกผักปลอดสารพิษกับองค์กรชุมชนบ้านป่านอด ซึ่งทั้งสองกรณีนี้เครือข่ายการเรียนรู้ได้ทำหน้าที่หนุนเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ของ

ชุมชนในส่วนของการศึกษาอาชีพ ที่นอกเหนือจากการสอนในระบบโรงเรียน การศึกษาทำนองนี้จึงอาจเป็นระบบที่เอื้อซึ่งกันและกัน ระหว่างการศึกษาในระบบโรงเรียนกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งในทั้ง 2 กรณีมีการเชื่อมกิจกรรมระหว่างชุมชนกับโรงเรียนในลักษณะการจัดกิจกรรมเสริมการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น การพานักเรียนไปเรียนนอกสถานที่ การเรียนการสอนในบ้าน ผู้รู้ในชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมการบวชป่า เป็นต้น

ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จึงเป็นการพัฒนาการเรียนรู้ของสมาชิกในเครือข่ายและบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรม โดยไม่จำกัดเพศ วัย และอายุ และหากมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องและหลากหลาย เช่น กลุ่มอัครเมืองน่าน ที่มีกิจกรรมการเรียนรู้ขยายจากเรื่อง ป่า ทุ่งปลา และเกษตรผสมผสาน ทำให้สมาชิกเครือข่ายได้รับการพัฒนาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ที่ค้นพบถือเป็นการพัฒนาการเรียนรู้

3. ระบบการศึกษาไทยกับแนวทางการส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นรูปแบบของการจัดการศึกษาที่แตกต่างไปจากการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน เป็นรูปแบบใหม่ของการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญ ถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคนทุกเพศทุกวัย ในลักษณะที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่าง ๆ อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นฐานในการพัฒนาโดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม และมีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหของคนในชุมชนร่วมกัน (เจ็จจันทร์จงสถิตอยู่, 2538)

การศึกษาดังกล่าวจึงเป็นแนวทางการศึกษาในวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างแท้จริง ทั้งโรงเรียนและชุมชนต่างก็มีบทบาทในการจัดการศึกษา ได้มีการเชื่อมประสานกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ภายใต้การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สามารถสรุปสถานการณ์และแนวโน้มให้เป็น 3 แบบ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539) คือ

1. สถานการณ์และแนวโน้มภายใต้การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นกระแสหลัก ครูและ โรงเรียนมีบทบาทสำคัญในการแสวงหาความรู้ ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความเชี่ยวชาญ มาศึกษาและเขียนออกมาเป็นแผนการสอน หรืออาจพัฒนาจะได้หลักสูตรท้องถิ่นใหม่ขึ้น 1 รายวิชา เด็กเพียงได้ “รับรู้” ว่ามีอะไรเกิดขึ้นในชุมชน ส่วนผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านมักได้รับเชิญจากโรงเรียนให้

เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์แก่เด็กในชุมชน “วิทยากรภายนอก” ซึ่งการจัดการศึกษาแบบนี้ส่งผลเพียงให้ผู้เรียนเกิดการรับรู้ ไม่ใช่การเรียนรู้

ในขณะที่สถานการณ์ที่ 2 การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นแนวโรงเรียน-ชุมชน ซึ่งหมายถึงหลักสูตรท้องถิ่นที่เป็นผลจากการมองเห็นปัญหาและการวิเคราะห์ชุมชนของโรงเรียน ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน โรงเรียนซึ่งกลายเป็นตัวนำในการขับเคลื่อน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากโรงเรียนและขยายผลออกไปนั้นจะเชื่อมประสานกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ได้มีการพัฒนาขึ้นแล้วในขณะนี้

ส่วนสถานการณ์และแนวโน้มที่ 3 ภายได้โครงการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นแนวชุมชนโรงเรียน เกิดขึ้นในขณะที่ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในการพัฒนาตนเอง ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนประสบผลสำเร็จแล้วในระดับหนึ่ง และชุมชนได้นำความรู้ ประสบการณ์ตลอดจนรูปแบบและวิธีการเรียนรู้ที่ถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จึงได้เข้าไปเชื่อมประสานกับโรงเรียนเป็นการประสานจุดแข็งของโรงเรียนและชุมชนเข้าด้วยกัน ในกรณีศึกษาทั้ง 4 กรณีในงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาชุมชนที่มีความเข้มแข็ง และชุมชนได้นำความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังแล้ว ซึ่งพบชัดเจนในทุกกรณี และได้เข้าไปเชื่อมประสานกับโรงเรียนบ้างแล้ว โดยเฉพาะในกรณีเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่านมีการประสานกันอย่างดี ส่วนในอีก 2 กรณี ได้แก่ เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนอนุรักษ์คู่ม่านแม่จัน-แม่สะลอง และเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอด มีการเชื่อมประสานกันในระดับหนึ่ง ยกเว้นกรณีเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์คู่ม่านแม่วาง ที่ยังไม่มี การเชื่อมกันระหว่างชุมชนและโรงเรียน จึงเกิดการเรียนรู้ของชาวป่าเกาะอยู่คู่ขนานกับการเรียนรู้ในโรงเรียนของรัฐ

จากข้อค้นพบดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า การเชื่อมประสานกันระหว่าง การศึกษาของชุมชนกับการศึกษาในระบบโรงเรียนกับความสัมพันธ์ที่ชุมชนกับโรงเรียนสร้างขึ้น ดังเช่นกรณีเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอด ที่มีการประสานระหว่างชุมชนกับโรงเรียนเป็นอย่างดีในฐานะชุมชนมีบทบาทนำ ขณะที่ เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์คู่ม่านแม่วาง การประสานระหว่างชุมชนกับโรงเรียนยังไม่ ประสานกันเท่าที่ควร

จากการสัมภาษณ์ พ่อหลวงจอนี ไอโคซา ได้ข้อมูลยืนยันถึงการแยกระบบ การเรียนรู้ของชุมชนปกาศะญอจากการเรียนในระบบโรงเรียน ด้วยเหตุผลที่ว่าไม่มีนโยบาย ส่งเสริมการเรียนการสอนวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยอย่างจริงจัง แม้ว่า มีการจัดทำหลักสูตร ท้องถิ่นจากหน่วยงานของกระทรวงศึกษาธิการ แต่ในทางปฏิบัติยังขาดกลไกในการดำเนินงาน ตั้งแต่ระดับนโยบายสู่การปฏิบัติ จึงเกิดความหลากหลายของหน่วยงานที่เข้ามารับผิดชอบ (จอนี ไอโคซา, สัมภาษณ์, 23 กรกฎาคม 2540)

แนวทางในการส่งเสริมการศึกษาในรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ โดยเฉพาะใน ส่วน ของชุมชนที่พึ่งพิงป่าในการดำรงชีวิต ควรกระทำเป็นระบบตั้งแต่ระดับนโยบายสู่การปฏิบัติ

จากการศึกษากระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากร ป่าไม้ พบว่า การจัดการศึกษาในรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ใน 4 กรณีศึกษาดังกล่าว เป็นการศึกษา ที่เน้นการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา องค์ความรู้ แม้ว่าในกรณีองค์กรชุมชนเชิงวัตถุประสงค์จะมีการนำความรู้วิชาการภายนอกเข้ามา แก้ปัญหาชุมชนก่อนการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ตาม เพราะการผสมผสานความรู้เก่า-ใหม่ขึ้นกับ ฐานความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอะไรอยู่ในชุมชน ดังเช่น ที่บ้านป่านอด ได้มีการรื้อฟื้นประเพณี เลี้ยงผีขุนน้ำขึ้นมา เพื่อช่วยจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้ อยู่อย่างสมดุล การเลี้ยงผีขุนน้ำจึงเป็นการยืนยันถึงความจำเป็นของภูมิปัญญาท้องถิ่นในกระบวนการ สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ของสำนักงาน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ที่ว่า

“เครือข่ายการเรียนรู้” เป็นรูปแบบใหม่ของการจัดการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

- (1) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยใน ลักษณะที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่างๆ
- (2) อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมี การประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม
- (3) มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหของคนในชุมชนร่วมกัน (สำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาแห่งชาติ, 2539)

ดังนั้นในการส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนภาคเหนือตอนบน จำต้องคำนึงถึงระบบการจัดการศึกษารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนแต่ละแห่ง ทั้งนี้เนื่องจากบริบทและเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละชุมชนเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน รวมทั้งรูปแบบ เนื้อหา และกิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชน การที่ระบบการศึกษาจะเข้าไปจัดระบบให้กับการศึกษารูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ จึงไม่สามารถนำรูปแบบการจัดการที่เป็นสากลดังเช่น ระบบโรงเรียนเข้าไปใช้ในระบบการศึกษาชุมชนได้อย่างกลมกลืน จำต้องอาศัยกลไกภายในชุมชนช่วยจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนใหม่ รูปแบบความสัมพันธ์ที่พบในงานวิจัยนี้มี 2 รูปแบบ คือ ชุมชนประสานกับโรงเรียน กับ ชุมชนขนานกับโรงเรียน

ชุมชนประสานกับโรงเรียน ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในการพัฒนาตนเอง มีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ ถ่ายทอดเข้าสู่โรงเรียน กรณีที่เห็นชัดเจนได้แก่ กรณีกลุ่มฮักเมืองน่าน และยังพบในกรณีองค์กรชุมชนอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองและองค์กรชุมชนบ้านป่านอค ในรูปของการหนุนเสริมกับกิจกรรมการสอนในโรงเรียน เช่น

การเรียนเรื่องสิ่งแวดล้อมได้ผนวกการจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าร่วมกับชุมชนเข้าไปเสริมกิจกรรมในโรงเรียน จัดให้มีการปลูกป่า เดินป่า ทำแนวกันไฟร่วมกับชาวบ้าน

การเรียนเรื่องอาชีพกับการเสริมกิจกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษในโรงเรียน โดยไปเรียนรู้กับผู้รู้ในท้องถิ่น เป็นต้น

ชุมชนขนานกับโรงเรียน กรณีชุมชนกับโรงเรียนต่างแยกกันจัดการศึกษาของตนเอง ดังเช่น กรณีของกลุ่มอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่วาง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ระบบการศึกษาในโรงเรียนแยกออกจากชุมชน ทั้งนี้จากคำกล่าวของ พ่อหลวงจอนิ โอโคซา ที่ว่า

“เราต้องเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษา เพราะการศึกษาแบบใหม่สอนให้คนเราแข่งขันกัน การศึกษาที่เป็นเรื่องที่ดี แต่ส่วนเล็กๆ กลับเป็นไปในลักษณะที่ว่าเอาผลกำไรมากกว่าความเป็นคน ปกกาอะดูออยากสืบทอดวัฒนธรรมของเราเอง แต่มันไม่มีเวลา ไม่มีโอกาสแล้ว เพราะโรงเรียนรุกไปทุกที่ ครูที่ไปสอนบนคอยเข้าใจวิถีชีวิต ควรสอนให้เขาภูมิใจในวัฒนธรรมของเขา เพราะเดี๋ยวนี้พ่อแม่ของอะอ้อน (เด็ก) มีสองคนคือ พ่อแม่ที่บ้านและครูที่โรงเรียน เด็กสมัยนี้จะฟังครูมากกว่าพ่อแม่ด้วยซ้ำไป ครูกับพ่อแม่ควรทำความเข้าใจกัน” (มุลนิธิหมู่บ้าน, 2539)

จากรูปแบบความสัมพันธ์สองรูปแบบดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดในวิถีชุมชนรูปแบบที่สาม คือ ชุมชนเข้มแข็ง มีศักยภาพในการพัฒนาตนเอง ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนประสบผลสำเร็จแล้วระดับหนึ่ง และชุมชนได้นำความรู้ ประสบการณ์ ตลอดจนรูปแบบและวิธีการเรียนรู้นั้นถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงได้เข้าไปเชื่อมประสานกับโรงเรียน

ดังนั้นแนวทางการส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ ควรเข้าไปเสริมการจัดการศึกษาของชุมชนให้ดำรงศักยภาพในการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง อาจเป็นการส่งเสริมอยู่บนฐานของโรงเรียน (School Base) หรือฐานชุมชน (Community Base) ขึ้นอยู่กับศักยภาพของโรงเรียนและชุมชนว่ามีศักยภาพในการนำหรือไม่ ซึ่งอาจมีรูปแบบที่หลากหลาย แต่มีสำคัญคือการเน้นที่กระบวนการเรียนรู้มากกว่าความรู้ ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานของปัจจัยสำคัญ ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับศรัทธา องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง และมีกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะ

1) ระดับนโยบาย ควรดำเนินการดังนี้

(1.1) จัดระบบการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยเน้นให้องค์กรชุมชนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ทั้งในรูปแบบผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำที่สร้างขึ้นใหม่ โดยหน่วยงานเอกชนเข้าไปดำเนินงานประสานสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

(1.2) สนับสนุนให้ผู้นำด้านความคิดได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาของตนสู่ชุมชนทุกระดับ ทุกกลุ่มชน ทุกเพศ ทุกวัย ครอบคลุมการศึกษาทั้งสามระบบ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-Formal Education) และการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education)

(1.3) จัดให้มีการศึกษาวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับชุมชน โดยเน้นให้เกิดการผสมผสานความรู้สากลและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายเข้าด้วยกัน บนพื้นฐานของการยอมรับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

2) ระดับองค์กรสนับสนุน ได้แก่ องค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคธุรกิจ และภาคนักวิชาการ ควรดำเนินการดังนี้

(2.1) **องค์กรภาครัฐ** ควรจัดสรรงบประมาณเพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ได้เองภายในชุมชน โดยองค์กรภาครัฐทำหน้าที่สนับสนุน ส่งเสริม การดำเนินงานของชุมชน และให้คำปรึกษา เสนอความคิดเห็น และให้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

(2.2) **องค์กรภาคเอกชน** ควรทำหน้าที่ช่วยเหลือและร่วมดำเนินงานพัฒนาไปพร้อมกับองค์กรชุมชน ในลักษณะร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และประสานผลประโยชน์ การดำเนินการช่วยเหลือควรยึดหลักของการส่งเสริม สนับสนุนให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

(2.3) **องค์กรธุรกิจ** ควรทำหน้าที่สนับสนุนกิจกรรมต่างๆภายในชุมชน โดยเฉพาะสนับสนุนอาชีพเชิงอนุรักษ์ให้กับชุมชน โดยมีได้มุ่งหวังเพียงกำไรอย่างเดียวแต่เน้นถึงการจัดระบบธุรกิจที่ยั่งยืน การดำเนินกิจกรรมทางการค้าและอุตสาหกรรมใดๆความคำนึงถึงความสมดุลของระบบนิเวศน์และความยั่งยืนของชุมชน

(2.4) **องค์กรวิชาการ** ควรเน้นการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ๆ โดยอาศัยฐานความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนและขยายความเข้มแข็งสู่เครือข่ายกิจกรรม นำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืน

3) ระดับชุมชน ควรดำเนินการดังนี้

(3.1) ส่งเสริมความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในสถาบันครอบครัว วัด โรงเรียน และชุมชน

(3.2) ส่งเสริมให้เกิดการถ่ายทอด การเรียนรู้ร่วมกันขึ้นภายในครอบครัว ชุมชน และประสานกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกับภายนอกชุมชน

(3.3) สนับสนุนให้เกิดการเก็บรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น และพัฒนาองค์ความรู้ขึ้นในชุมชน รวมทั้งเผยแพร่องค์ความรู้นั้นสู่ชุมชนภายนอก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย